

نظام حقوق مالکیت فکری که در دو بخش کلی مالکیت ادبی و هنری و مالکیت صنعتی تبلور یافته، در تلاش است مفهومی به نام «دارایی فکری» یا در اصطلاح حقوقی «مال فکری» را تعریف کرده و برای آن شرایط و قوانینی را تدوین نماید که بتواند از این مسیبر به حمایت از این دارایی‌ها بپردازد؛ در یک کلام می‌توان گفت اثبات مالیت داشتن تولیدات فکری، سنگ بنای اصلی جریان نظام مالکیت فکری است.

در بحث اموال فکری، نخستین قدم را «ایده» دانسته و پدیدآورنده آنرا «ایده‌پرداز» می‌نامیم. در حوزه مالکیت ادبی و هنر، ایده به وسیله واسط‌های زبانی بیان گرفته و در قالب‌های مختلف مادی ابراز می‌یابد که از آن به «آثر» تعبیر می‌کنیم. پس از این «محصول فکری» تولید می‌شود که در نظام فعلی از آن با عنوان «آثر» یاد کرده و در مصداق «مال فکری» مشمول حمایت‌های قانونی حقوق مالکیت فکری قرار می‌گیرد.

حال سؤال اینجاست چگونه می‌توان مالیت داشتن اثر را پذیرفت اما این قابلیت را به اجزا اصلی سازنده آن تسری نداد؟ علاوه بر این با توجه به ارزشی که ایده‌ها در جهان امروز دارند، لزوم مالیت داشتن ایده، بیش از پیش احساس می‌شود. اما از سویی چون ایده‌ها در ذهن شکل گرفته و شامل طیف وسیعی از تفکرات و اندیشه‌های ذهنی هستند، تصور مالیت داشتن آنها بسیار سخت می‌نماید و در صورت پذیرفتن چنین موضوع بسیطی، کار برای افراد فعال در این حوزه چنان سخت می‌شود که حتی می‌تواند مسیر تولیدات علمی، ادبی و هنری را مختل نماید. از سوی دیگر عدم حمایت از ایده به صورت کلی نیز چندان مفید فایده به نظر نمی‌رسد. با توجه به روح کلی نظام مالکیت فکری که در تلاش است منافع فرد پدیدآورنده و جامعه را به صورت هم‌زمان تامین نموده و از این طریق سطح رفاه را افزایش دهد، یک‌سره رها کردن ایده‌ها، تنبیه شدیدی برای ایده‌پرداز خواهد بود که در دراز مدت منافع جامعه را نیز به خطر خواهد انداخت.

آنچه امروز از حقوق مالکیت فکری در جامعه ما برداشت می‌شود، باور داشتن به اصل عدم حمایت از ایده‌هاست؛ اما با در نظر داشتن روح نظام مالکیت فکری، باید به دنبال راهی برای حمایت از ایده‌ها به گونه‌ای بود که تضمین‌کننده منافع فرد ایده‌پرداز و منافع جامعه باشد. با وجود تاکید بسیار بر عدم حمایت از ایده و عنوان کردن بیان به عنوان راهی برای ابراز ایده، تعریف جامعی از ایده که در بر گیرنده همه نظرات باشد، وجود ندارد و حتی بسیاری از نویسندگان تلاش کرده‌اند ایده را با تعاریف لغتی و از روی فرهنگ‌های لغات، در ادبیات حقوقی تعریف کنند؛ که اگر نخواهیم آنرا باطل اعلام کنیم، نمی‌توانیم راه صواب هم بدانیم.

ایده در مالکیت فکری

ایده حاصل طوفان فکری ذهن پدیدآورنده است که در نتیجه کار و فعالیت ذهنی ایجاد شده و با آنکه از ذهنیات جمعی و مشترکات بشری ناشی می‌شود، اما فعالیت ذهنی فردی پدیدآورنده آنرا به گونه‌ای متفاوت و منحصر به فرد تصرف کرده که می‌تواند مرزهای دانش را جابه‌جا کرده یا مشکلی را رفع نموده، یا شیوه جدیدی را ابداع کند، از این رو هم برای پدیدآورنده و هم جامعه دارای ارزش است از این رو قابلیت مالیت داشتن را در خود دارد

در ادبیات حقوقی مالکیت فکری؛ ایده را اولین مرحله ایجاد یک اثر می‌دانند که در ذهن پدیدآورنده آن شکل می‌گیرد. در این بررسی ابتدا به سراغ معنای لغوی ایده می‌رویم. در زبان فارسی ایده به معنای فکر، اندیشه، رای (انوری، ۱۳۸۹: ۱۲۰)، عقیده و تصور می‌باشد؛ حتی ایده را معادل انگار شخصی و اجتماعی (انصاف‌پور، ۱۳۸۴: ۸۶) و یا سلیقه ادبی و صنعتی (عمید، ۱۳۶۳: ۲۲۲) نیز معرفی کرده‌اند.

ایده در زبان انگلیسی معادل Idea به معنای مفهوم، عقیده و اصل آمده، اما در معنای دیگری به فکر یا پیشنهادی که امکان اجرایی شدن دارد، تعبیر شده است. در فرهنگ لغات انگلیسی به فارسی، فکر، عقیده، نظر، حدس و گمان، خبر، آگاهی، نقش و طرح معادل‌های فارسی است که برابر مفهوم Idea قرار داده شده است. (باطنی، ۱۳۹۰: ۴۵۲)

فرهنگ واژگان آکسفورد در تعریف ایده چهار بخش را مجزا کرده: ۱- یک طرح، طرح فکر یا پیشنهاد، خصوصاً در مورد اینکه در یک وضعیت خاص چه کاری باید انجام شود. ۲- یک تصویر یا یک نشانه در ذهن، مبنی بر اینکه چه کاری انجام شود مطلوب‌تر است. ۳- احساسی به این معنا که یک چیز یا یک امر بهتر است. ۴- هدف و مقصود. (Hornby, 2002: 642)

در تعریفی دیگر در merriam-webster چنین آمده است: ۱- یک فکر یا نظر فرمول‌بندی شده؛ ۲- هر آنچه درباره چیزی معلوم یا فرض شده است؛ ۳- معنای اصلی یا هدف اصلی یک اقدام یا موقعیت خاص؛ ۴- طرحی برای اقدام، معیار کمال، و وجودی متعالی که اشیا موجود، نمایشی واقعی یا ناقص از آن است؛ ۵- وجودی (مانند یک فکر، مفهوم، احساس یا تصور) که به طور بالقوه در معرض آگاهی است، مفهوم نامشخص یا ناقص، تصویری که توسط حافظه فراخوانی می‌شود؛ ۶- در علوم مسیحی: تصویری در ذهن؛ ۷- در علوم باستانی: نمایش قابل مشاهده از یک مفهوم؛ ماکت یک الگو.

برخی فرهنگ‌ها به ایده نگاهی متفاوت دارند که با موضوع نظام مالکیت فکری هماهنگ‌تر است، به عنوان نمونه فرهنگ لغت بازگانی، ایده را این گونه تعریف می‌کند: یک فکر یا اندیشه که تلاش می‌کند به صورت اجمالی یک مفهوم یا هدف را ارائه دهد. ایده ناشی از انجام بحث‌های فکری و در اصطلاح طوفان مغزی (Brain Storming) است.

در فرهنگ لغت برخط آزاد، مفهومی جالب از ایده ارائه شده: «چیزی مانند فکر یا مفهوم که به صورت بالقوه یا بالفعل به عنوان فعالیت فکری در ذهن می‌باشد».

در فرهنگ لغت‌های حقوقی به مفهوم ایده پرداخت نشده و تنها قاعده تعارض ایده و بیان در کپی‌رایت مورد بحث قرار گرفته است: «به عنوان یک اصل اساسی نظام کپی‌رایت از بیان‌های خاص یک ایده حمایت می‌کند، نه خود ایده». (Garner, 2011: 362)

در فرهنگ‌های فارسی حقوقی نیز به تبعیت از فرهنگ لغت‌های انگلیسی، پرداخت کاملی به مفهوم ایده نشده و تنها به عدم حمایت از ایده‌ها در نظام کپی‌رایت اشاره شده و تنها بیان واقعی ایده‌ها را مشمول حمایت دانسته‌اند و در توضیح «دوگانگی بیان ایده» چنین آمده است: ایده بنیادین و نمود یک اثر، مفاهیم حقوقی مخالف از دیدگاه حمایت کپی‌رایت هستند. یک ایده که اساس خلق یک اثر است به وسیله کپی‌رایت حمایت نمی‌شود بلکه نمود اصیل، که بر اساس آن ایده ایجاد می‌شود، قابل حمایت است. زیرا حمایت از ایده‌ها موانع غیر معقول در برابر خلاقیت ایجاد خواهد کرد، در این حال اگر ایده‌ها با جزئیات بیشتری به عنوان گام مقدماتی یا واسطه‌ای برای خلق اثر توصیف شوند، شرحی که در نتیجه آن به دست می‌آید ممکن است حاوی عناصر یا نمودهای اصیل باشد. با توجه به بند ۲ ماده ۹ موافقت‌نامه تریپس، حمایت از

در بحث اموال فکری، نخستین قدم را «ایده» دانسته‌اند، چگونه می‌توان مالیت داشتن اثر را پذیرفت اما این قابلیت را به اجزا اصلی سازنده آن تسری نداد؟

در فرهنگ‌های فارسی حقوقی نیز به تبعیت از فرهنگ لغت‌های انگلیسی، پرداخت کاملی به مفهوم ایده نشده و تنها به عدم حمایت از ایده‌ها در نظام کپی‌رایت اشاره شده و تنها بیان واقعی ایده‌ها را مشمول حمایت دانسته‌اند

کپی‌رایت، نمودهای عینی و نه چیزهایی مانند ایده‌ها، رویه‌ها، روش‌های اجرایی یا مفاهیم ریاضی را شامل خواهد شد. همچنین بر اساس ماده ۲ معاهده WCT حمایت از مالکیت‌های ادبی و هنری شامل آثاری با نمود خارجی می‌گردد و به افکار، روش‌ها، راه‌های عملی و یا مفاهیم ریاضی تا وقتی که جنبه بیرونی نیافته‌اند، تسری ندارد. (میرحسینی، ۱۳۹۱: ۱۶۱)

جین سی گینسبورگ ایده را چنین تعریف می‌کند: «یک اندیشه و فکر غیرمتبلور و عاری از قالب مادی است. ایده مفهوم معرفت‌شناختی نمی‌باشد. دکترین مالکیت فکری ایده را به جنبه‌هایی اطلاق می‌کند که اگر حمایت شوند، مانع تلاش‌های بعدی پدیدآورندگان آثار شده و یا این کار را بسیار پرهزینه می‌کند»

با دقت در تعریف فوق معلوم می‌شود که ایده در فرهنگ‌های حقوقی به صورت مشخص تعریف نشده از سویی دیگر با نگاهی اجمالی به متون حقوقی و همچنین نظریات و رویه‌های قضایی موجود در کشورهای پیشرو در زمینه مالکیت فکری به این نتیجه خواهیم رسید که هیچ کدام از این منابع، موفق به ارائه تعریف دقیق از ایده که مورد اتفاق تمام صاحب‌نظران قرار بگیرد، نشده‌اند. (Standler, 2009: 34) همین عدم توافق بر سر ماهیت ایده، سبب شده

برداشت‌های متغیری از موارد مشمول نظام مالکیت فکری ایجاد شود و همین معیاری مناسب برای سنجش عملکرد قضات را از بین برده و سبب شده آنها بتوانند با ارائه تعریف دلخواه خود از ایده، به نتیجه مورد نظر خویش برسند. (همان: ۳۵) بند ۲ ماده ۲ کنوانسیون برن بر همین آزادی عمل قانون‌گذاران تأکید دارد و این اختیار را به قانون‌گذاران کشورهای اتحادیه می‌دهد که مقرر کنند حمایت از آثار ادبی و هنری مشروط به تجلی در یک قالب مادی باشد [یا نباشد].

جین سی گینسبورگ ایده را چنین تعریف می‌کند: «یک اندیشه و فکر غیرمتبلور و عاری از قالب مادی است. ایده مفهوم معرفت‌شناختی نمی‌باشد. دکترین مالکیت فکری ایده را به جنبه‌هایی اطلاق می‌کند که اگر حمایت شوند، مانع تلاش‌های بعدی پدیدآورندگان آثار شده و یا این کار را بسیار پرهزینه می‌کند». (Ginsburg, 1992: 338)

عدم وجود تعریفی روشن از ایده در متون حقوقی ایده را به مفهومی انتزاعی شبیه می‌کند در نتیجه لازم است برای تعریف آن به مفاهیم دیگر استناد کرد.

در ماده ۱ قانون حمایت از حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان اثر چنین تعریف شده: «آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار پدید می‌آید، بدون در نظر گرفتن طریقه یا روشی که در بیان و یا ظهور و یا ایجاد آن به کار رفته است». در این تعریف اگرچه لفظ ایده به صورت صریح به کار نرفته اما لفظ ابتکار را می‌توان معادل مناسبی برای ایده دانست.

در ماده ۱ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری، اختراع نتیجه فکر فرد یا افراد دانسته شده که برای اولین بار فرایند یا فرآورده‌ای خاص را ارائه می‌کند و مشکلی را در یک حرفه، فن، فناوری، صنعت و مانند آنها حل می‌کند. در این تعریف نیز لفظ فکر متبادر کننده مفهومی شبیه یا هم معنای ایده است. در ماده ۲ این قانون اختراعی قابل ثبت دانسته شده که حاوی ابتکار جدید و دارای کاربرد صنعتی باشد؛ عبارت «ابتکار جدید» را نیز می‌توان معادلی برای مفهوم ایده دانست.

شاید بتوان اسرار تجاری را از نزدیکترین مفهوم به ایده دانست. ماهیت محرمانه بودن برای ارزشمندی در هر دو وجود دارد و هر دو به گونه‌ای هستند که اگر در دسترس دیگری قرار بگیرند و آن شخص متخصص آن فن باشد، می‌تواند دلیلی برای هدر رفتن آنها قلمداد شود. ایده همانند سر تجاری برای دارنده آن داشته‌ای قیمتی است و پدیدآورنده به دنبال منافع آن خواهد بود. تنها تفاوت سر تجاری با ایده در این است که سر تجاری می‌بایست خاصیت رقابت‌پذیری در تجارت را نیز داشته باشد، ولی ایده ممکن است یک ذوق هنری باشد که نیاز به رقابت در بازار ندارد.

در نظام فعلی مالکیت فکری، ایده پدیده‌ای بسیار ارزشمند دانسته می‌شود، که نخستین سنگ بنای بسیاری از نوآوری‌های خلاقانه می‌باشد. (Beckerman-Roudou, 2011: 8) در تعریفی دیگر در نظام فعلی مالکیت فکری آنچه ایده نامیده می‌شود، معمولاً ایده به معنا و مفهوم عملی آن نیست. آنها اصولاً ویژگی‌های عادی و پیش پا افتاده طرح‌های عادی را دارا می‌باشند گرچه هم زمان می‌توانند ابعاد بسیار مهمی از هر اثر خلاقانه‌ای محسوب شوند، اما مشمول حمایت

در این نظام نمی‌باشد. (شیخی، ۱۳۹۴: ۷۸)

اهمیت ایده چنان است که جهان امروز را می‌توان جهان ایده‌ها دانست، ارزش افزوده که ایده‌ها ایجاد می‌کنند بسیار بیشتر از هر ماده خام و تولیداتی است. آلن گرین اسپن، رئیس هیئت آمریکایی در کنفرانس بازارهای مالی بانک فدرال ریورس آتلانتا در سخنرانی سال ۲۰۰۳ گفت: در دهه‌های اخیر بازده کلی اقتصاد ما بیشتر از آنکه فیزیکی و مادی باشد، مفهومی بوده است. در طول نیم قرن گذشته، افزایش در ارزش مواد خام تنها بخش اندکی از رشد کلیه تولید ناخالص داخلی آمریکا بوده است. تعبیه این رشد بازتاب گنجانده شدن ایده‌ها در محصولات و خدماتی بوده که مصرف‌کنندگان برای آن ارزش قائل هستند. این تعبیر اهمیت و تاکید، از مواد اولیه خام به عنوان هسته آفرینش ارزشمند به خصوص در دهه‌های اخیر بیش‌تر شده است. (Dutfield & Uma, 2008: 5) ابتدای تمام موضوعات مالکیت فکری بر ایده به وضوح در میان نوشته‌های حقوقی و آرای قضایی در هر دو شاخه اصلی نظام مالکیت فکری قابل دریافت است، گرچه در بسیاری از موارد مستقیماً مورد اشاره قرار نگرفته است.

مالکیت فکری تلاش می‌کند تا از طریق اعطای جایگاه اموال به ایده‌ها یا امتناع از این کار رقابت را تنظیم یا مدیریت نماید. این تنظیم میان پاداش دادن به فرد برای موفقیت فکری از یک سو و اهمیت ایده اجتماعی رقابت، در بازار توازن ایجاد می‌کند. (Beckerman-Roudou, 2011: 23) ایده‌هایی که بتوان آنها را به طور انحصاری تصرف، استفاده و منتقل نمود، نمود جایگاه اموال را دارند و به محض اینکه کنترل ایده از بین رفته و وارد قلمرو عمومی شود، این جایگاه نیز از دست می‌رود.

در حقیقت می‌توان گفت همه آنچه در نظام مالکیت ادبی و هنری مورد حمایت است، منبعث از ایده اولیه‌ای است که به ذهن پدیدآورنده رسیده است و این مفهوم با ایده‌های کلی مشترک که متعلق به عموم مردم و جزء مشترکات بشری است، تفاوت دارد. در موارد متعددی ارائه یک ایده در خلق یک اثر فکری، بسیار تاثیر گذار است و محرک اصلی قوه خلاقانه پدیدآورنده محسوب می‌شود.

با توجه به موارد فوق می‌توان ایده را حاصل طوفان فکری ذهن پدیدآورنده آن دانست که در نتیجه کار و فعالیت ذهنی ایجاد شده و با آنکه از ذهنیات جمعی و مشترکات بشری ناشی می‌شود، اما فعالیت ذهنی فردی پدیدآورنده آنرا به گونه‌ای متفاوت و منحصر به فرد تصرف کرده که می‌تواند مرزهای دانش را جابه‌جا کرده یا مشکلی را رفع نموده، یا شیوه جدیدی را ابداع کند، از این رو هم برای پدیدآورنده و هم جامعه دارای ارزش است از این رو قابلیت مالیت داشتن را در خود دارد.

همه آنچه در نظام مالکیت ادبی و هنری مورد حمایت است، منبعث از ایده اولیه‌ای است که به ذهن پدیدآورنده رسیده است و این مفهوم با ایده‌های کلی مشترک که متعلق به عموم مردم و جزء مشترکات بشری است، تفاوت دارد

- ◆ Dutfield, Graham; Uma, Uthersanen (2008) Global Intellectual Property Law -Edward Elgar Pub.
- ◆ Garner, Brayan A. (2011) Black's Law Dictionary -Thomson WestPub.
- ◆ Ginsburg, Jane C. (1992) No "Sweat"? copyright and other protection of work of information after Feist v. Rural Telephone; Loyola of Los Angeles International & Comparative Law Journal, vol 14
- ◆ Hornby, A.S. (2002) Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English; 6nd Edition -London, : oxford university press
- ◆ Standler, Ronald B. (2009) Idea Not Copyrightable, available at: www.rbs2.com/cidea.pdf

- ◆ انصاف‌پور، غلامرضا (۱۳۸۴) کامل فرهنگ فارسی - زوار
- ◆ انوری، حسن (۱۳۸۹) فرهنگ روز سخن - سخن
- ◆ باطنی، محمدرضا (۱۳۹۰) فرهنگ معاصر پویا - فرهنگ معاصر
- ◆ شیخی، مریم (۱۳۹۴) اصول حقوق مالکیت فکری - میزان
- ◆ عمید، حسن (۱۳۶۳) فرهنگ فارسی عمید-امیرکبیر
- ◆ میرحسینی، سید حسن (۱۳۹۱) فرهنگ حقوق مالکیت معنوی، جلد دوم، حقوق مالکیت ادبی و هنری - میزان
- ◆ Beckerman-Roudou, Andrew (2011) The Problemwith Intellectual Property Rights: Subject Matter Expansion (Suffolk University Law School, Legal Studies Paper Series, No11-14, 2011) available at: www.law.suffolk.edu